

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՒՆԵՆԻՆ՝ ՎԼԿՐԵՊԵՏԻ ԴԱՎԻԴԵՑԻՈՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ

Յաղագս առաջին գալոյ Զղալօղլոյն յորոյ պատճառէ
 քշեաց Շահն բոլորովին բովանդակ գերկիրն Արարատու,
 եւ զնորին մերձակայ սահմանակից երկիրսն ընդ նմին:

Եւ յետ կատարելոյ այս ամենայն գործոց եւ իրակու-
 թեանց՝ զորս արար Շահն, չուեալ այնուհետեւ յերեւանայ ամե-
 նայն բանակաւն իւրով յառաջ խաղաց գնալ ի վերայ քաղաքին
 Կարսայ առնուլ եւ զայն եւս: Եւ իբրեւ եհաս ի գաւառն Շիրակվա-
 նայ, եւ ընդ բազում համբաւոյ գալոյ Զղալօղլոյն, զոր հանա-
 պագ բերէին գնացեալ լրտեսքն, անդէն եկին այլ եւս լրտեսք՝ եւ
 բերին ստոյգ համբաւ թէ, ահաւասիկ եկեալ Զղալօղլին եմուտ ի
 գաւառն Կարնոյ՝ որ է Արզրում: Իբրեւ լուաւ Շահն զայս համբաւ,
 դարձոց զերեսս իւր՝ եւ եկն յերուանդակերսն հին, որ այժմ ա-
 սի Աղջաղալայ:

Եւ զոր ի վաղ ժամանակաց ունէր ի մտի գըջէն ազգին քը-
 րիստոնէից՝ եւ զաւերելն աշխարհին Հայոց՝ անդ յայտնեաց խոր-
 հրդակցաց իւրոց: Քանզի գիտէր ի միտս իւր՝ թէ ոչ կարէ պատե-
 րազմաւ զգէմ ունիլ Սինան փաշային՝ այսինքն Զղալօղլի Սար-
 դարին. վասն որոյ հրամայեաց զամենայն բնակիչս աշխարհին
 Հայոց, եթէ քրիստոնեայ, եթէ հրեայ, եթէ մահմետական, քչեյ
 յաշխարհն Պարսից: Զի եկեալ Օսմանցւոցն անբնակ գտանիցեն
 ՚երկիրն ի մարդկանէ: Եւ ոչ գտցի կերակուր եւ ոռնիկ եւ այլ ինչ
 պիտոյք նոցա՝ եւ անասնոց նոցա, եւ առ ի չգոյէ հարկաւորաց
 փոռնիկացին զօրքն Օսմանցւոց: Նաեւ տարեակ ժողովուրդքն լի-
 նիցին նմա անդերծանելի հարկատուք՝ ծառայք. եւ հողագործք
 մինչեւ ցլախտեան: Եւ նա մինչ ի վարանս խորհրդոց կայր, լր-
 աւաւ թէ Զղալօղլին ել ի Կարնոյ. յայնժամ կոչեաց առաջի իւր ըզ-
 մեծամեծս երկրին Հայոց՝ եւ զինքն կեղծաւորարար ցաւակից
 ցուցանելով ազգին Հայոց, ասէր ընդ մեծամեծս եւ ընդ աւագն
 Հայոց. «Լուաք թէ եկեալ է Զղալօղլին՝ եւ ահաւասիկ զայ մտա-
 նէ յերկիրս ձեր անհուն զօրք: Նաեւ ի մտս կողմանէս անթիւ են
 զօրք. եւ գիտէք, զի բազումք գոն ի սոսա յերկուսին կողմանս
 յայսպիսոյ ժամանակի արք ղառնացոյք հոգւով իւրեզակք, եւ
 սուտղակք, եւ սրիկայք, եւ զորոց ոչ գիտեմք զովն եւ զուստին.

գուցէ ոմանք ի նոցունց որք անփոյթ արարեալ իցեն զկենաց իւրեանց՝ եւ զհրամանաց իշխանաց, յանկարծակի ի վերայ բախեալ հարկանիցեն զմասն ինչ երկրի՝ եւ զժողովրդեան ձերոյ՝ կամ ըստացուածոց՝ կամ ընտանեաց, աւարուան արարեալ՝ առեալ ի բաց ճողովորդին, եւ լինիցի ժողովուրդն ձեր ի կորուստ եւ ի գերութիւն։ Վասն որոյ ողորմեալ ձեզ՝ հնարիմ փրկել զձեզ այսու կերպիւ։ զի դաւառականք՝ եւ բնակիչք երկրին ձերոյ իւրեալք ի տեղեաց իւրեանց սակաւ ինչ յառաջ խաղացեալ՝ գնացցեն աւուրց ինչ հանապարհ։ եւ մեք աստէն զդէմ կալեալ պատերազմիմք ընդ Օսմանցիսն։ եւ եթէ մեզ տացէ Տէր, յայնժամ դառնայք ի տեղիս ձեր՝ եւ լինիք մեզ ի ժողովուրդք, եւ եթէ նոցա տացէ Տէր՝ մեք դանց արարեալ գնամք, եւ դուք դառնայք ի տեղիս ձեր՝ եւ լինիք նոցա ի ժողովուրդք։ Զայս իրրեւ ասաց Շահն ընդ աւագանիսն Հայոց՝ որոց գլխաւորի անունն էր Տէր Յովանէս՝ որ պերճական մակադրութեամբ անուանէին աղայ տէր տէր։ Եւ նոքա ծանեան զդաւաճանեալ նենդութիւնն, եւ ոչ հաճեցան ի բանս նորա, այլ պատճառելով պատճառս, մատուցեալ առ նախարարս Շահին ասացին։ «Այն ժամանակս աշուն է», քանզի յետ տօնի սրբոյ խաչին էր, յորժամ քչեցին գերկիրն։ «Ամենայն բնակիչք երկրիս չուինին պատրաստութիւն ճանապարհիս գրաստ եւ այլ բեռնակիր, առ ի բառնալ զպտացուածս եւ զմանկունս։ զի թէպէտ ժիրքն եւ կարողն հետիրոսս գնայցեն, իսկ ծերքն եւ մատաղ մանկութիւք ոչ կարեն գնալ։ Վասն որոյ խնդրեմք յարքայէ այժմ ներել մեզ։ այլ զայդ հրաման յաջողելովն Աստուծոյ ի դարունն կատարեսցուք»։ Զայս ասէին, զի թերեւս անցցէ ժամն ի նոցանէ։

Իսկ աւերիչն աշխարհաց՝ եւ վատնիչն քրիստոնեայ անղանց՝ բնակարանն Նեսարայ՝ Թագաւորն Շահարաս ոչ անսաց բանից Հայոց։ Այլ կոչեաց զնախարարս իւր առաջի իւր, եւ կարգեաց ի նոցանէ վերակացուս՝ եւ վարիչս բնակչաց երկրին, իւրաքանչիւր գաւառաց՝ իւրաքանչիւր իշխան իւրովք զօրօք վարող եւ բոլր ժողովրդեանն։

Եւ զԱմիրգունայ խանն՝ յատուկ քաղաքին Երեւանայ եւ երկրին Արարատու, եւ նորին մերձակայ գաւառացն։ Եւ հրամայեաց նոցա Շահն, ուր եւ կարացցեն ձեռն արիւն, արտասահման արարեալ վարեսցեն, եւ ոչ թողուցուն ամենեւին շունչ կենդանի, եթէ քրիստոնեայ եւ թէ մահմետական, զհաւանեալսն բանիւ, եւ զոչ հաւանեալսն եւ զստունգանողսն հրամանաց Թագաւորին, սրով՝ եւ մահուամբ՝ եւ գերութեամբ։

Եւ զօրապետացն՝ յետ ընդունելոյ զաշխարհակործան եւ զսաստիկ հրաման ի Թագաւորէն, ելեալ իւրաքանչիւր զօրավար իւրով գնդաւն՝ գիմեցին յիւրաքանչիւր հրամայեալ գաւառսն աշխարհիս Հայոց։ եւ իրրեւ հողմնախառն հուր ընդ եղէզն ընթացեալ, հապճեալ տաքնապաւ վաղվաղակի զամենայն բնակիչս գաւառացն կորցեալք յիւրաքանչիւր բնակութեանց, եւ արտասահման արարեալ յիւրաքանչիւր տեղեաց, իրրեւ զլուիրս բազմութեան հօտից եւ անդէոց զառաջեալ արարեալ՝ բռնութեամբ վարեալ՝ ածեալ բերեալ հասուցին ի գաւառն Արարատու, եւ զլայնա-

նիստ դաշտն լցին ծագէ ի ծագ. քանզի ի ստորոտէ լերանցն Գառնույ մինչ ի յեզրն Երասխայ մեծի գետոյն, լայնութիւնն էր բառակին. իսկ գերկայնութիւնն դովիմբ կշռեաց դու, բայց ես ասեմ աւուր միոյ ճանապարհ. եւ յայլուր տեսի՝ որ հինգ աւուր ճանապարհ էին գրեալ. Եւ էր նոր փոխեալ թուականն Հայոց եւ մոտեալ ի ՌՃԴ. յառաջնում ամսեանն Հայոց Նաւասարդի, որ քնցին գերկիրն: Եւ Պարսիկ զօրքն, որք գնացին ի քնել գերկիրն, ուստի եւ հանեալ զԺողովուրդան քնէին, եթէ ի գեղօրէից եւ թէ ի քաղաքաց, զամենայն չէս, զտունս եւ զբնակութիւնս հուրը այրեալ անխնայարար հրկէջ առնէին: Այլեւ զհամարս խոտոյ եւ զյարգի՝ զցորենոյ եւ զգարւոյ եւ զայլ պիտոյից, զամենայն այրեալ վատնին: Այսպէս աւերեալ թափուր արարին զաշխարհն վասն զօրացն Օսմանցւոց՝ զի մի մնացէ ինչ ռոճիկ նոցա, և վտանգեացին նոքա: Այլեւ ելեալ Ժողովուրդքն զայն տեսեալ սրտակտուրք լիցին, եւ մի զարձցին յետս:

Արդ՝ զօրքն Պարսից որք կարգեցան վարիչք Ժողովուրդեանն, մինչ վարեալ զԺողովուրդան բերեալ հասուցին ի դաշտն իջմիածնի, Շահաբասն ի յԱղջաղալէն էր. եւ Սարգարն Օսմանցւոց Զղալօղլին իւրովք զօրօքն եհաս ի Կարս: Եւ Շահաբասն գիտէր, որ ոչ կարէր դէմ յանդիման պատերազմաւ դիմակայել Օսմանցւոցն, զանգիտեալ ի բազմութենէ նոցա, վասն որոյ դարձուցեալ երեսո իւր չուեաց ամենայն բանական իւրով՝ հետեւեալ ըզհետ բանակի Ժողովուրդեանն դէպ յերկիրն Պարսից: Նաեւ զօրք Օսմանցւոց չու արարեալ հետեւեցան զկնի բանակին Պարսից: Եւ Լղեն երեք բանակք մեծամեծք եւ անհունք. առաջին՝ բանակն Ժողովուրդեանն, երկրորդն՝ բանակն Պարսից, երրորդն՝ բանակն Օսմանցւոց: Եւ այնպէս դիպեցաւ պատահումն՝ զի յորժամ չուէր բանակ Ժողովուրդեանն, իջեալ բանակէր ի հանգրուանս նոցա Շահաբասն զօրօքն Պարսից. եւ ի չուելն նոցա բանակէր ի նոյն տեղին Զղալօղլին զօրօքն Օսմանցւոց, եւ այսպէս զհետ միմեանց կրնկալոխ գնալով գնացին, մինչեւ հասին Ժողովուրդքն եւ Պարսիկքն ի գեղն Զուլայ, եւ Օսմանցիքն հասին ի Նախչուան: Եւ այնուհետեւ ոչ թողացուցին Պարսիկքն Ժողովուրդեանն զկայ առնուլ՝ եւ ոչ ժամ մի, այլ կարի սաստիկ տաղնապաւ նեղէին զԺողովուրդն, զոմանս մահու հարուածով գանելով, եւ զոմանց զուռնս եւ զաւանջս հատանելով, եւ զոմանց զգլուխն կտրեալ ի ձող ցցէին, որպէս զեղբայր Առաքել Կաթուղիկոսին, որում անունն էր Յօհաննան, զտրա եւ զայլոյ ումեմն առն զգլուխսն կտրեցին, եւ ի ձող ցցեցին յեզր գետոյն Երասխայ. զայսոսիկ եւ առաւել քան զայսոսիկ խոշտանգանս կտտանաց ածէին ի վերայ Ժողովուրդեանն եւ տեսողացն, զի փութանակի սնցցեն զգետն: Զայս ամենայն վրտանգս ածէին ի վերայ Ժողովուրդեանն խորամանկ աղքն Պարսից յահէ Օսմանցւոց, որք զկնի նոցա գային. վասն զի հայէին Պարսիկքն ի բանակն Ժողովուրդեանն զի անթիւք էին, նոյնպէս եւ յիւրեանց բանակն հայէին, զի յովք էին, եւ մինչ յանցանել այսքան բազմութեանս ընդ գետն, աւուրք բազումք ի վերայ անցանեն: Երկնչէին ի զօրացն Օսմանցւոց, թէ մի գուցէ յայնքան աւուրսն յանկարծակի բաղխեալ ի վերայ բանակին Պարսից բեկումն ինչ

եւ վնաս առնիցեն իւրեանց եւ կամ զժողովուրդն յափշտակեալ ի նոցանէ յետս դարձուցանիցեն, եւ չար առաջարկութեան նոցա խափանումն լիցի: Վասն որոյ տազնապաւ ստիպէին զժողովուրդն անցանել զգետն: Եւ ի բազմութենէն ոչ բաւ էր նոցա նաւ կամ տուփ որով անցնեն զգետն, թէպէտ եւ յայլ տեղեաց այլ եւս նաւս բերին, եւ անդէն եւս յովով տուփ շինեցին, սակայն բանական Ժողովրդեանն՝ եւ բանակն Պարսից յովովք էին, եւ տակաւին ոչ լինէր բաւական: Եւ ի զօրացն Պարսից՝ որք վարիչք էին կարգեալք ժողովրդեանն, չըջապատեալ զժողովրդեամբն պահէին՝ զի մի ոք փախիցէ, այլ եւ փայտիւ գանեալ՝ հարեալ՝ բեկեալ՝ մղեալ ի գետ անդր ընուին: Եւ այսպէս վտանգն եւ վիշտն սաստկանալոյ ի վերայ ժողովրդեանն:

Իսկ ողորմելի ժողովրդեանն հայէին յառաջ զանհուն գետն տեսանէին իբրեւ զծով՝ որ խեղդէր, եւ յետուստ զտուն Պարսից՝ որ սպանանէր, եւ ճարակ փախչելոյ ոչ գտանիր: Եւ առհասարակ աղիողորմ ողբս, եւ յորդ արտասուս յաչաց հեղեալ առնէին երկրորդ Երասխ: Եւ ձայն լալեաց, եւ հառաչանաց, ճշանաց, վառոց, կակծանաց, մորմոքանաց ընդ միմեանս խառնեալ գոչեցուցանէին ուժգին աղաղակաւ: Իսկ ողորմութիւն եւ փրկութիւն ոչ ուստեքէ էր:

Եւ անողորմ զօրացն Պարսից վարեալ զժողովուրդն ընուին ի գետն, եւ նոքա ի մէջ գետոյն եւս քան զեւս բազմացուցանէին զձայն աղաղակին եւ զողորցն ի վտանգէն: Եւ ոմանք ի նոցանէ կալեալ զեզերս նաւացն, եւ ոմանք զտփոցն, եւ ոմանք զագիս ձիոց՝ եւ զեղանց, եւ զգոմէոց, եւ ոմանք իւրովի լողեալք անցանէին: Եւ որք անհմուտք էին լողելոյ եւ անգործ, ծերք եւ պառաւունք, տղայք եւ աղջկունք, եւ մատաղ մանկտիք լցեալք էին յերեսս ջրոյն: Եւ գետն առեալ տանէր գնոսս իբրեւ զխուլ ի ժամանակս դարնայնոյ: Եւ գետատար մարդով ծածկեալ էր երեսն գետոյն, եւ թէպէտ անցին, որք անցին, այլ բազումք էին՝ որք հեղձամար ջրոյն մեռան:

Եւ հեծեալք ոմանք ի զօրացն Պարսից՝ որք ունէին ուժեղ ձիս, եւ ինքեանք արք արի եւ կարող, չըջելով ի մէջ քրիստոնէից տեսեալ նկատէին զուստերս եւ զդստերս քրիստոնէից, եւ որոց հաւանեալ սրտք իւրեանց, եթէ կանանց, եթէ աղջկանց, եւ եթէ տղայոց էր զի խաբէին գտեարսն, թէ տուր՝ զի վասն ըո անցուցից ընդ գետն յայնկոյս, եւ իբրեւ անցուցանէր, ոչ զնէր անդէն ի գետնին, այլ առեալ երթալոյ յո եւ կամէր: Եւ այլք զողութեամբ առեալ տանէին: Եւ բազումք մարք գտղայս եւ տեսարք գհիւանդս ի ճանապարհին ընկեցիկ արարեալ լքեալ թողեալ զնային, վասն անհանդուրժելի եւ անըմբերելի վտանգին, որ ժամանեալ էր ի վերայ նոցա: Եւ միանգամայն ասեմ՝ զի թշուառութիւնք՝ եւ արհաւիրք անտանելիք հասին ի վերայ ազգիս մերոյ, եւ ոչ բաւեմ թէ որով տարազու հիւսեցից ողբս դամբանականս եւ աշխարհաց ի վերայ բեկման հայկական սեռիս, որք այսքան չարակրութեանց եղեն ընդունակք: Զի թէպէտ քստ սարափ հնոյն Իսրայէլի լինէին վարեալք գերի ձեռամբ երկրորդիս Բաբելոնացոց, այլ

պարսկացի Երեմիա որ խրատէր, եւ ոչ եղեկիէլ՝ որ լուսաւորէր, եւ ինչպէս կամ Զօրարարէլ՝ որ զդարձն առաջնորդէր. այլ եղեալք ինչպէս Տօստ անհովիւս ցրուեալք եւ հալածեալք առաջի գայլոց եւ խոտաւորաց եւ գիշատող դազանաց, որք վարէին բռնութեամբ: Անոնք երթալով երթային, եւ լային, որք բարձեալ տանէին ըզրոյն անտ իրեանց:

Եւ ինչպէս յաջորդ սորին, ոչ եղեւ տեսանելի՝ որ ասէ, գալով եւ ինչպէս, եւ ցնծասցեն, վասն զի ոչ եկին եւ ոչ եղեւ ցնծութիւն, որովհետեւ ինչպէս մնացին ուր տարեալ արգելին, այսինքն՝ յաշխարհն Պարսկացիք:

Եւ զայս ամենայն լսելով եւ գրելով մեր, ճմլին սիրտք ինչպէս յայտարին աղիք որովայնի մերոյ, եւ աչք մեր վտակս արեւմտաց թորեալ իջուցանեն, վասն եկելոյ հասելոյ թշուառութեամբ մարտիրդեանս մերոյ: Եւ ոչ բաւեմք աստանօր՝ թէ որո՞վ ինչպէս եւ կամ որո՞վ տարագու ողբս առեալ աշխարհացուք ի մերոյ ընկեման ազգին եւ աշխարհին մերոյ, յաղաքս որոյ եւ հրեւրսն մահաբեր ի բերանոյ երկրորդ Սաբիւռոսին եւ չունչ հրաշքուն յրեւոյցս նորին՝ եւ եկեր զեղեւնափայտս Լիբանանու, քանի որ ամենարդարեակ արար միահաղոյն զամենալի եւ զյուռթի աշխարհի Հայոց: Վասն զի ի քչելն զերկիրս՝ ոչ թէ զմի կամ զերկուս արեւմտ վարեաց ի պարսկաստուն, այլ զբազումս:

Եւ որ զայս ամենայն գաւառքս՝ եւ որք ընդ սոքօք էին հրեւրսն ինչպէս Շահն, որ քչեցին եւ տարան յաշխարհն Պարսից, եւ աշխարհս զոսի եւ անմարդաբնակ զվայելուչ աշխարհս Հայոց:

Եւ որ այժմ տեսանեմք զարգաւանդ եւ զբերրի զհողոս զարտ եւ զանաստանս նորա, եւ զաւերակս բազմապատիկ գեղօրէիցն եւ զճանխոս աւանացն:

Եւ եւ զաւերումն եւ զտապալումն եւ զբայցայումն զանապետեալս կամուր եւ զհաստահեղոյս վիմարդեամբք եւ կրով մահաւորս զանմատոյց բերդօրէիցն:

Եւս առաւել զմեծափառ եւ զհռչակաւոր վանորայսն, զտեալսն հանդստարան սրբոցն Աստուծոյ:

Եւ զերկնանման եւ զբարձրաբերձ եւ զգմբեթաշէն կոփաւորս եւ հաստահեղոյս վիմօք կառուցեալ զեկեղեցիս աշխարհիս զայսն Յարութ յօրինեալ զանազան եւ պէս պէս նկարս եւ տեսաւոր յայտնաց եւ կենդանակերպից, գեղեցիկ յօրինուածովք քանի որ ի վէմս՝ պէս պէս հնարակերտութեամբ: Որոց ձեւն եւ զգոյնս զհաստաւորս եւ սիւնքն եւ ախաւեղագէսք կամարացն ազգի ինչպէս, եւ լուսնացոյցքն եւ դրունքն, եւ ամենայն ինչ խորհրդաւորս:

Եւ եւ զարեւած եւ զականակիտ զմշտահոսան աղբերաւորսն ջրացն: Եւ զկարկաշահոս ծիծաղախիտ յաւետընթաց յառաջափայտ վտակս ջուրցն, որ ի դիտոց ձիւնաբարդ սպիտակափայլ յաղբերութեմ լեռանց առ ի ստորեւ հոսեալ իջանէ ի դաշտ անդր եւ անտէր թիւն նոցին մատակարարէ:

Նա եւ դժուարաշունչ եւ զառոյշարար եւ զկենդանապարհ-
դեւ զօդ եւ զհողմն սորին: Եւ զայլ ամենայն վայելչութիւնս որ
տեսանելով հեղձամղձուկ եղեալ փղձկիմք՝ եւ հարեալ յարտա-
սուս ողբամբ եւ աշխարեմք՝ զի անապատ եղեւ վայելուչ եւ բո-
ցըր աշխարհս մեր: Եւ ազգ եւ ժողովուրդ մեր խլեալք ի տեղեւոյ
եւ անջատեալք ի հայրենի եւ ի բնիկ ժառանգութեանց, եւ անհա-
եալ յերկրէ, որ լի է նշխարօք սրբոց Աստուծոյ, եւ սուգեալ եւ
եամբ սրբոց վկայից՝ եւ օրհնեալ քարոզութեամբ սրբոց Երեմի-
լոց՝ եղեն վտարանդեալք եւ տարամերժեալք յերկիր՝ տառապան-
յազգ ալլախեռ եւ ալլալեզու, որ եւ թշնամիք հոգոյ եւ հոգեւոր,
եւ արեան ծարաւիք մարմնոյ: Որք եւ անդէն օր աւուր տառա-
սակաւ նուազին, ոմանք մահուամբ եւ կորստեամբ, եւ ոմանք հե-
ւատոյ ուրացութեամբ, որք դառնան յանօրէն օրհնս սրբոց եւ
նապատի:

Արդ՝ պիտոյ է մեզ աստանօր հինն Երեմիաս, զի սղոթելով
գնորս իսրայէլ՝ վասն զի ըստ քերթողահօրն Մովսիսի սղոթեալ
կի, ոչ եւս դառնայ առ մեզ փեսայն, այլ անդարձ գնացելք հեռա-
ցաւ ի մէնջ: Արդ՝ կարդասցուք զանուն ազգիս մերոյ՝ վաղար-
քովթ, քանզի բարձրեալք են փառք յիսրայէլէ ըստ ի հոռմն
ասացելում:

(«Պատմութիւն Առաքել Վարդապետի Դաւրիժեցոյ»
1896, Ս. Էջմիածին, էջ 37-55)